

א. לאו דמחזיר גרושתו ואיסור סוטה לבעלה

קושיית הירושלמי: ל"ל לאו דמחזיר גרושתו

ב"ש אומרים לא יגרש אלא א"כ מצא בה ערות דבר (גיטין צ,א). נאמר כאן דבר (כי מצא בה ערות דבר) ונאמר להלן דבר (על פי שני עדים או שלשה עדים יקום דבר) מה להלן בשני עדים אף כאן בשני עדים. וברש"י: עדים ברורים אינה נאסרת עליו משום ערוה אלא בעדות ברורה. ייתכן ותוס' גרסו תיבת ברורים אחר תיבת עדים. תוס' הביא קושיית הירושלמי: למה לי לאו דמחזיר גרושתו משנשאת תיפוק ליה – שלב"ש – היא אסורה עליו משום סוטה לבעלה, דאל"ה לא היה מגרשה? וכתבו שהירושלמי מתרץ לעבור עליו בשני לאוין.

גירושין בהסכמה/ באיסור/ בארוסה

יש להעיר מחידושי הרשב"א, שלמסקנת הבבלי שלב"ש אם עבר וגירשה מגורשת לא קשה קושיית הירושלמי כי אם עבר וגירשה ללא שמצא בה דבר ערוה – מגורשת ובכה"ג בעי קרא לאסור להחזירה משנישאת. (וע"ש ובפני"אם נכון להעמיד הכתוב באופן שהאדם עשה איסור – ראה יבמות עח,א). הפני"א מציין לפוסקים שס"ל שבזיווג שני ב"ש מודים שמותר לגרש ולפוסקים שמאירוסין מודים ב"ש וא"כ קושיית הירושלמי צ"ב והעלה שליירושלמי לא ניחא לתרץ באופנים אלו כי פשטא דקרא 'לא יוכלי מוסב על לעיל מיניה – כי מצא בה ערות דבר'.

קושיית רע"א

הקשה רע"א (בגליון הש"ס)¹ כיצד חל איסור מחזיר גרושתו משנשאת על איסור סוטה הרי אין איסור חל על איסור ואין כאן לא מוסיף ולא כולל?

ומוסיף רע"א: אין לומר שלפנינו גזה"כ שבנדון זה איסור חל על איסור כי אפשר להעמיד הפסוק באופן שהעדים הוזמו לאחר שכבר נתגרשה ונישאת לאחר. בעקבות ההזמה בטלה עדותם ולמעשה אין כאן איסור סוטה לבעלה ואם בעלה השני ימות או יגרשנה שפיר יחול איסור מחזיר גרושתו. והניח בצ"ע.

¹ וכן בתורע"א על המשניות ובשו"ת חת"ס סוף אבה"ע ח"א בתשובה של רע"א.

רע"א הפנה לדברי הרשב"א בתשובה וכתב שדבריו צע"ג. הרשב"א נשאל האם מותר לגרש אשה בע"כ כשראה 'דברים שמראים שזינתה' מאחר ורבנו גרשום החרימם לא לגרש אשה אלא מדעתה. הרשב"א סובר שבכה"ג לא תיקן ר"ג. סיוע לדבריו משיטת ב"ש שאין לגרש אא"כ מצא בה ערות דבר ואין לפרש שמודבר בעדים ממש 'דא"כ למה הוצרך הכתוב לומר לא יוכל בעלה הראשון אשר שלחה לשוב לקחתה והלא אסורה היא לו וחייב לגרשה לכתחילה' וזו ממש קושיית הירושלמי! ומקושייתו (שיושבה - כאמור - בירושלמי 'לעבור עליו בלאו') הסיק הרשב"א שאין כאן עדים ממש אלא דברים מכוערים בשני עדים ומצוה לגרשה וממילא פשוט שרבנו גרשום לא תיקן במקוון מצוה.

רע"א הניח דברי הרשב"א בצע"ג כי הם בניגוד לירושלמי.

לקושיא מהזמה

א] תפארת ירושלים: א"א להעמיד הפסוקים בעדים שהוזמו. הואיל והוא מגרש רק מפני עדות העדים, שכן לבי"ש בלא"ה אינו רשאי לגרשה, אם יוזמו נמצא גט בטל למפרע מתברר שהגירושין נעשו בטעות. כל זה אף בלי אמירה או התנייה מפורשת מצד המגרש, יש כאן אומדנא ברורה שמגרש רק על צד זה. [כן כתבו אף הישועות יעקב (אבה"ע קיט סק"ג) והבית אהרן לגיטין צ,א]. מחברים רבים ציינו לגמ' לעיל מה, ב אודות המוציא את אשתו משום שם רע שאינו רשאי להחזירה מדרבנן משום קלקולא, ז"א שלא יוכל לומר – לאחר שנשאת לאחר – אילו הייתי יודע שהדברים בדאין וכו', הרי נמצא שבנדון דידן שברור שגרש בגלל דברי העדים ונמצאו זוממין שהגט בטעות יסודו.²

בספר חזות קשות (ובאופן דומה בחי' ר"א גוטמאכר על המשניות) על דברי רע"א הוסיף על דברי התפארת ירושלים, שהאשה יודעת שהעדים דוברי שקר ושהיא טהורה וא"כ אסור היה לה להינשא לשני ואין להחשיבה כאנוסה בכך שנשאת לשני ולכן משנבעלה לשני נאסרה לבעלה (הראשון) וממילא א"א להעמיד הפרשה בציור שהעדים הוזמו.

ב] החת"ס (גיטין צ ובתשובה אבה"ע ח"ב סי' צו) השיב לרע"א, שא"א להעמיד הפסוק באופן שהעדים – שמכח עדותם הבעל גרש – נמצאו זוממין, כי הגמ' (צ, ב) מתייחסת לבעל השני כאל 'אחר' – על שהכניס רשעה לתוך ביתו ו'לא

² יש שרצו לומר – בדעת רע"א – שאפשר שאף שגרש בגלל העדים ייתכן ונתן מדעתו והיה חפץ בכך. וראה בחי' ר"א גוטמאכר על המשניות "דלבי"ש דאסור לגרש בלי דבר ערוה קרוב דאף אסור לו לומר דאף אם ימצאו העדים זוממין תהיה מגורשת".

זכה - קוברתו, ועל כרחך שהפסוק אינו עוסק בעדים שהוזמו. ולעצם קושיית רע"א השיב החת"ס שאפשר להעמיד בע"א שמעיד שהיא זינתה והבעל שותק ואע"פ שבכה"ג שו"א אנפשיה חתיכה דאיסורא – ומגרשה – חידשה תורה לאו גמור אם מחזירה משנשאת.

שני לאוין או לאו (ועשה)

בהגהת רבי בצלאל רנשבורג הנדפסת על גליון הגמ', כתב שיש לגרוס 'לעבור עליו בלאו' ושכ"ה בירושלמי והפנה לתשובת מהר"ם אש בפנים מאירות ח"ב סי' קעו. כיוצ"ב בגליון מהרש"א שציטט הירושלמי: 'ליתן עליו בל"ת' וצ"ל לבימות יא, ב' ותמצא מוכח שכן הוא'.

ולכאורה דבריהם צ"ב. ביבמות יא, ב נחלקו ר"י בן כיפר וחכמים כשלדעת ר"י בן כיפר אכן אין לאו בסוטה כי אם עשה אך רבנן ס"ל שסוטה בלאו. מנין – אם כן – הפשיטות לתקן הגירסה בתוסי' (מלבד, כמובן, המובא מהירושלמי)? אכן הציון לפנים מאירות מבהיר ענין זה. וז"ל הפנים מאירות: "וטובא קשיא לי דהא ביבמות דף יא, ב איתא דלר' יוסי בן כיפר לאו בסוטה לית ל"י ולרבנן דאית להו לאו בסוטה ילפי מהאי קרא לשוב לקחתה וא"כ אין מקום לקושית הירושלמי וע"כ צריכין אנו לומר שטעות סופר הוא בתוספות וכצ"ל: 'ומשני לעבור עליו בלאו' וטעו המדפיסים וכתבו הבי' לאוין. אחר זה מצאתי בהדי' בירושלמי סוף המגרש ליתן עליו בלא תעשה ותמה אני שלא הרגישו מהרש"א ומהר"ם בזה".³

ז"א שלרבנן שיש לאו בסוטה אין מקום לקושיית רע"א כי הלאו הוא מאותו פסוק - 'לא יוכל בעלה הראשון כו' אחרי אשר הוטמאה'. הדברים נתבארו בקה"י ('חלקים' ח"ב סי' ב) שהעלה שמכיון ששני האיסורים כלולים בלאו אחד 'לא יוכל לשוב' לכן נחשבין כסוג איסור אחד דחלין זה על זה.⁴

³ הגירסה בגליון הש"ס היא 'בב' לאוין' אבל בתורע"א, כתב בשם אחרונים שט"ס בתוסי' וצ"ל לעבור עליו בלאו ועשה, דהא סוטה הוא רק עשה. ובהמשך הפנה לתוסי' בשבועות שסובר שאחע"א נאמר אף בלאו על עשה וכדלקמן.

⁴ הסבר נוסף לשינוי הגירסה מבי' לאוין ללאו אפשרי, לאור זה שר"י בן כיפר אמר משמו של רבי אלעזר שסוטה בעשה ור"א שמותי הוא וכל סוגיין בדעת ב"ש.

אאחע"א – בלאו על עשה

תוס' שבועות כג, ב (ד"ה דמוקל) הוכיחו משני מקומות שדין אין איסור חל על איסור הוא גם בלאו על עשה. ובהמשך שם (כה, א) תנן האומר שבועה שאתן לפלוני חייל שבועתו. מאי אתן אילימא מתנה צדקה לעני מושבע ועומד מה סיני הוא שנאמר נתן נתן לו אלא מתנה לעשיר. ופשוט לתוס' ש'מושבע ועומד' יסודו מענין אאחע"א ומכך שאמרו שלא דשבועה (לא יחל) לא חל על מ"ע דצדקה מוכח שלא חל על עשה.

ועי' פמ"ג (פתיחה להל' שחיטה שרש ב) ורע"א (דרו"ח לחולין דרוש ג) שהקשו דבצדקה איכא נמי תרי לאוין לא תאמץ ולא תקפץ (עי' תוס' ב"ב ח, ב ועוד) ואין להוכיח מסוגיין שלא חל על עשה גרידא כי בצדקה, כאמור, יש לאוין ואולי מחמת הלאוין שבצדקה לאו דבל יחל לא חל.

ותרצו הנ"ל שדיוק התוס' לא מבוסס על כך שבצדקה אין לאוין, תוס' דייקו מכך שהגמ' נימקה 'מושבע ועומד מהר סיני הוא שנאמר נתון נתן לו' הרי שהגמ' לא ציינה ללאוין שבצדקה אלא לעשה בלבד ומכאן מדויק שלא חל על עשה.

עוד יש לתרץ עפ"י דיוק הצ"פ ברמב"ם מתנו"ע (ז, א – ב) שעשה דצדקה הוא אף בעני שאינו מבקש ואילו הלאוין דלא תאמץ ולא תקפץ תקפים רק כשהעני מבקש (נ"ב עי' שיעורי ר' שמואל ב"ב סי' י בשם רא"ב קמאי) ולפי"ז כתב הצ"פ שהגמ' עוסקת באינו מבקש.⁵

באופן שלישי יש לתרץ עפ"י דברי הש"ך יו"ד (רנ ס"ק ד) שאין חיוב לתת ידי מחסורו לעני שמתבזה לחזר על הפתחים ודי במתנה מועטת כי הוא יוכל לקבל מכל יחיד ויחיד שמחזר אצלו. והאמרי בינה (או"ח סימן יג) ר"ל שלפי הש"ך שעשיר שיכול לתת די מחסורו ונמנע עובר בלאוין דלא תאמץ ולא תקפץ אבל בעני המחזר על הפתחים שאין חיוב לתת לו אלא מתנה מועטת 'אפשר בזה ליכא לאו דלא תקפץ כיון דאם לא יקבל מזה יסבב אצל אחרים'.

על פי דברים אלו מיישב האמרי בינה קושיא מפורסמת: לדעת רבי יוסף שומר אבידה כש"ש ושכרו – פרוטה שפטור מליתן לעני אם מטפל באבידה בשעה שבא עני לבקש צדקה, וכל זה מדין עוסק במצוה פטור מן המצוה. והקשה בעל נתה"מ (בית יעקב כתובות מט, ב) שעוסק במצוה פטור ממצות עשה אבל לא

⁵ ועי' רשב"א (כה, א) שמדובר בעני המבקש דאלי"ה הוי עשה קיומית ולדעתו לא שייך בכה"ג למימר ד'מושבע ועומד הוא'.

התירו לו איסורים וכיצד נפטר מצדקה שיש בה שני לאוין? ולנ"ל אי"ש, י"ל שפרוטה דר"י נאמר רק באופן הנ"ל בו אין לאוין⁶ דצדקה.⁷

תוס' בשבועות הוכיחו ממקור נוסף שלא אוינו חל על עשה. איתא בסנהדרין (פג,א) "מנין לכהן טמא שאכל תרומה טמאה שאינו במיתה שנאמר 'ומתו בו כי יחללוהו' פרט לזו שמחוללת ועומדת" ועי' חולין (קיג,ב) שנתבאר שם שיסוד דרשה זו משום שאין איסור חל על איסור. ופרש"י (חולין שם) דתרומה טמאה קיימא באיסור עשה מדכתיב בשעריך תאכלנו הטמא והטהור דמשמע 'טמא וטהור אוכלין בקערה אחת בשר פסולי המוקדשין לאחר פדיון דאין בהן איסור טומאה וכתוב תאכלנו, לזה ולא לאחר' ואילו אכילה בטומאת הגוף במיתה בידי שמים ומפורש בה לאו (עי' יבמות עד,ב).

שיטת הרמב"ם בלאו על עשה

הפמ"ג (שם) מסתפק האם לדעת הרמב"ם לאו חל על עשה והתעורר לדון בכך מנימוקו של הר"מ (תרומות ז,א) לדין כהן טמא שאכל תרומה טמאה וז"ל: "וטמא שאכל תרומה טמאה אף ע"פ שהוא בלאו אינו לוקה שהרי אינה קדש", והיה לו לכתב שאינו לוקה כי אין איסור חע"א וכגמ' הנ"ל. מכאן עלה ונסתפק הפמ"ג בדעת הרמב"ם ע"ש.

עדות מיוחדת לאסור אשה על בעלה

הנו"ב (אבה"ע קמא עב סתירת ההיתר השלישי) הוכיח מקושית הירושלמי שעדות מיוחדת מועילה לאסור אשה על בעלה בדבר שבערוה כי אם תאמר שלא מועילה היה אפשר להעמיד הפסוק שכשמגרשה עושה כן משום ערוה על ידי עדות מיוחדת. לעומתו השיב האבנ"ז (אבה"ע כט אות נא) שאף להוציאה (לב"ש) משום ערות דבר צריך שני עדים שראו כאחד ולא די בעדות מיוחדת.

⁶ עיי' שיעורי דרך חיים פ' השוכר את הפועלים שיעורים לאו – מ.

⁷ ויש לעיין אם ניתן ליישב עפ"י מש"כ אחרונים שהלאו דצדקה בא לחזק העשה וא"כ שמא אינו נידון אלא כעשה לענין אחע"א.

ב. היאך חל איסור מחזיר גרושתו על איסור סוטה

קושיית גליון הש"ס

כאמור, איתא בירושלמי בסוף גיטין על מתניי דלבי"ש אין מגרשים אי"כ מצא בה דבר ערוה, שהתורה הוסיפה לאו למחזיר גרושתו משנשאת אף שהיא כבר אסורה לו מדין סוטה. והקשה רע"א בגליון הש"ס, שאין איסור חל על איסור (ואין כאן לא כולל ולא מוסיף)?

א] בהגהות מעשה חושב (על טעם המלך סביב שער המלך איסוי"ב יז, יא אות שיא, לחתנו של רע"א) מיישב שמשכחת לה שחלים האיסורים בבת אחת: אם בשעה שהאשה זינתה היא היתה נדה לא חל איסור סוטה לבעלה על איסור נדה. אם היא לא נטהרה עד לאחר שנתגרשה, נשאת לאחר וגירשה הבעל השני, כשכעת תטהר יחולו שני האיסורים – סוטה ומחזיר גרושתו משנשאת בבת אחת.

מוסיף זמן – איסור כולל

הראב"ד (שבועות ד, י) השיג על הרמב"ם וכתב שאם נשבע לא לאכול היום וחזר ונשבע לא לאכול ככר זו, אם עבר ואכל הככר חייב בשתיים. השבועה השניה חלה על הראשונה כי היא כוללת יותר זמן ואילו הרמב"ם – בפשטות – מחייב רק אחד.

לדברי הראב"ד יש לדון אם איסור סוטה חל על נדה. איסור סוטה הוא עולמי ואילו איסור נדה זמני הוא עד שתטהר וממילא י"ל ששפיר חל איסור סוטה מיד כשזנתה אף שלא היתה טהורה.

בדעת המעשה חושב, שנקט בפשיטות שסוטה לא חל על נדה, י"ל שבאופן שמחוסר מעשה יודה הראב"ד. ז"א – אמנם זמן ממילא קאתי אך שאני הכא שצריכה לטבול כדי להטהר ולכן אף איסור נדה חשיב כאיסור עולמי, כל זמן שלא טבלה. ונחלקו בזה האחיעזר והחזו"א (שו"ת אחיעזר ח"א סי' לד אות יא).⁸ ביבמות לב, ב איתא דאיסור חמותו לא חל על אשת איש, למרות שחמותו מוסיף זמן (לאחר מיתה או גירושין) וקשה לראב"ד וע"כ צ"ל שהואיל וההיתר תלוי במעשה (מיתה או גירושין) אין זה מוסיף והחזו"א סבור ששאני התם

⁸ היחכם אחדי לו מופנית תשובה לד באחיעזר הוא החזו"א. וראה חזו"א אבה"ע קלד לדף יג,ב.

שהבעל אינו עומד למיתה והאשה (חמותו) אינה עומדת לגירושין ואילו נדה עומדת להיטהר ולכן שפיר י"ל שאיסור סוטה חל על איסור נדה בגלל תוספת הזמן.

יש לציין לדברי רע"א בהגה"ה לשער המלך, שר"ל שהוספת הזמן – כדברי הראב"ד – אינו נחשב למוסיף אלא לכולל כי איסור מוסיף זה רק כשמוסיפים אנשים להם הדבר היה מותר, והסוגיא ביבמות לב,ב (חמותו ונעשית אשת איש) בשיטת רבי יוסי אזלא ולרבי יוסי לית ליה איסור כולל, (מעתה מובן מדוע רע"א לא יישב קושייתו כדברי המעשה חושב כי הוא לא נקט החילוק בין מחוסר מעשה ללא מחוסר מעשה).

לדעת רבא לשיטת ב"ש אאחע"א

ב] מדברי רע"א 'דאין כאן לא מוסיף ולא כולל', משמע שאילו היה, היה חל. ויש לעי' ביבמות יג,ב בשיטת ב"ש שצרת ערוה מתייבמת. רבא אמר שטעמא דב"ש דס"ל אין איסור חל על איסור ולכן בשעה ששמעון נשא אחות אשתו של ראובן אחיו, הואיל ואסורה כבר לראובן מדין אחות אשה לא חל איסור אשת אח. ולכן אם שמעון מת אינה זקוקה ליבום וחליצה כי איסור אשת אח לא חל והרי היא כזרה לו וממילא אף אינה פוטרת צרתה הזקוקה לשמעון. בפשטות רואים שלב"ש שס"ל אאחע"א הרי זה אפילו בכולל והרי נידון דידן (איסור מחזיר גרושתו על סוטה) הוא אליבא דב"ש וצ"ב.

איסור מוסיף לבני נח

ג] בשו"ת עמודי אור (סי' פ) יישב הקושיא כפי שכתב המעשה חושב, שזינתה בהיותה נדה כו', אבל הוסיף שמשכחת לה ששני האיסורים חלים בבת אחת גם אם טהרה בעודה תחת הבעל השני. לדעתו, בשעה שנישאת לשני חל איסור אשת איש על איסור נדה כי נוסף עליה איסור לבני נח כי לב"נ אין איסור לבוא עליה בנידותה ומגו שנוסף איסור אשת איש לב"נ חל גם לגבי ישראל (ראה לקמן). כשנטהרה (בעודה תחת השני) איסור סוטה לבעלה הראשון לא יכול לחול כי היא אסורה לו – כמו לכל העולם – באיסור אשת איש, וכשנתגרשה מהשני וירד איסור אשת איש חלים שני האיסורים – סוטה ומחזיר גרושתו משנשאת - באחת.

באיסור מוסיף לב"נ מסתמך העמודי אור על דברי תוס' בחולין (צ,א ד"ה קדשים וקב,א ד"ה ורבי) שנקטו שמוסיף לב"נ חשיב מוסיף. בדף צ הקשו תוס'

מדוע – לסוברים כן – איסור גיד הנשה אינו נוהג בטמאים, נימא מיגו שחל לבני נח חל אף לישראל (ותירצו שגיד הנשה שנאסר לבני נח – המכוון לבני יעקב קודם מתן תורה).

יש לציין לספר ערכי תנאים ואמוראים (לרבי יהודה בן קלונימוס רבו של הרוקה, ח"א ערך רב יהודה בר קטינא – איסור חל על איסור) שסבור שזו שיטת רבי יהודה אך ר"א וחכמים חולקים. ר"י ור"א סוברים שאבר מן החי נוהג אף בטמאים (חולין קא,ב). לאחר שהובא פסוק כמקור הקשו בגמ' (שם קב,א): לרבי יהודה ל"ל קרא יבוא איסור אבר מן החי ויחול על טמאה שכן אבר מן החי אסור לב"נ ואכן תירצה הגמ' שאיצטריך קרא לר"א ובאר בספר הנ"ל שלכו"ע פרט לרבי יהודה ס"ל שלא אמרינן מוסיף לבני נח, ע"ש.

מוסיף משני שמות

ד] בספר פנים יפות התורה יישב קושיית רע"א בשני אופנים, נביא האופן הראשון: בשעת קידושי שני היא נאסרת לכל העולם משום אשת איש ומיגו דחייל איסור א"א לעלמא חל נמי על הבעל הראשון איסור מחזיר גרושתו ואע"פ ששני איסורים אלו הם משמות שונים.⁹ ויש להוסיף שלר"י בן כיפר שסובר (יבמות יא, ב) שאיסור מחזיר גרושתו הוא רק משנבעלה לשני, י"ל שקידשה שני בביאה (שמעתי בשם הרב גנחובסקי).

מבואר שאיסור מחזיר גרושתו חל מיד בשעה שהשני מקדש אותה ויש להעיר מדברי המקנה לקידושין עז, ב בדיון לחייב כהן שנשא גרושת ראובן ושמעון ב' מלקויות והקשה הא אחע"א ותרץ שכשאר שמעון גירשה ניתוסף בה איסור מחזיר גרושתו ומיגו שחל לראובן איסור זה חל נמי איסור גרושה לכהן. נמצאו לכאורה דברי ההפלאה בסתירה למש"כ בספר המקנה בשאלה אימתי חל איסור מחזיר גרושתו – משעה שהשני נשאה או רק משעה שגרשה.

הפניות

א. בשו"ת רע"א (ח"ב סי' סה) רצה לומר שקרא דמצא בה ערות דבר פירושו בקינוי וסתירה ולא עידי זנות ומעתה נפ"מ שמכח הלאו של מחזיר גרושתו אפשר להתרות בו ממה נפשך – או שיעבור משום סוטה (אם אכן זינתה) או

⁹ עפ"י תוסי' יבמות לב, ב ד"ה כולל, שלמרות שאיסור כולל חל רק בכולל משם אחד אך מוסיף חל אף משני שמות.

משום מחזיר גרושתו כי אם לא זינתה יש כאן לאו של מחזיר גרושתו (ואין כאן התראת ספק כמבואר בתוס' זבחים עה, א ד"ה הפיגול). אבל רע"א חזר בו הואיל ואיסור ספק סוטה אחר קינני וסתירה אינו כספק אלא כודאי (ואפילו אם קמי שמיא גליא שלא זינתה נענש בבי"ד של מעלה כדין חייבי עשה (תוס' סוטה כח, א) וממילא אסורה לו ואין נפ"מ בהוספת איסור מחזיר גרושתו.

ב. ע"ע פנים יפות עה"ת תירוץ שני.

ג. ע"י קהילות יעקב חלקים ח"ב סי' ב ד"ה ובסוף גיטין.